

A kollektív bűnösség elve és a német kisebbség

The principle of Collective Guilt and the German Minority

Several factors play a role in determining the opinion formed of Germans in Hungary after the Second World War (among them the standpoint of the great powers, the situation of the country regarding foreign and internal affairs, and the endeavours of domestic political powers). Therefore, both external factors – primarily the Allied Control Commission – and Hungarian domestic politics have their own blame (neither of which reduces, can reduce that of the other) concerning the establishment of the collective guilt principle in connection to Germans.

A magyarországi német nemzetiség háború utáni megítélését s a vele szemben alkalmazott eljárásokat több tényező – így a *nagyhatalmak állásfoglalásai, az ország kül- és belpolitikai helyzete, valamint a hazai politikai erők törekvései* – együttesen határozták meg. A továbbiakban elsősorban azokat a hazai politikai vitákat ismertetem, amelyek elvezettek a hazai német kisebbséggel szemben a kollektív bűnösség elvének elfogadásához, de természetesen utalok az említett tényezők kölcsönhatásaira is.

Magyarország először az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti megállapodásban vállalt kötelezettséget a háborús bűnösök felelősségre vonására. A Magyarországot elvileg független, szuverén államnak elismerő fegyverszüneti egyezmény rögzítette azt is, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) minden, az egyezményből következő utasítását a békekötésig teljesíteni köteles.¹

A hazai németiség felelősségre vonásának kérdése 1945 tavaszán – a földreform-rendelet elfogadását követően – került a politikai és a törvényhozási viták középpontjába. Az 1945. március 17-én elfogadott rendelet kimondta, hogy „teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas, a nemzeti szocialista és egyéb vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait.”²

A rendelet – ami azonos elbírálás alá vette a fasiszta vezetőket, a háborús bűnösöket és a Volksbund tagjait – maga sem mentes az elfogultságtól, ám különösen a végrehajtás során a rendelet hatályát olyan német nemzetiségű személyekre is kiterjesztették, akik egy törvényes vizsgálat során aligha kerülhettek volna a vagyonek kobzásra ítélt közé. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a földbirtokreform végrehajtásával párhuzamosan ezek-

¹ Még mielőtt azonban a belső politikai viták a felelősség megállapításának módjáról és mértékéről elkezdődhetek volna, s Magyarország kötelezettségét a háborús bűnösök felelősségre vonására a fegyverszüneti egyezményben rögzítették volna, a szovjet hadsereg már 1944 novemberében–decemberében végrehajtotta azt a büntető akciót, melynek következtében több tízezer magyarországi német került a Szovjetunió lágereibe. Ennek az akciónak a körülményeit itt részletesen nem tárgyalom, kifejezetten a magyar kormány s a politikai pártok, valamint a törvényhozás német kisebbségekkel kapcsolatos állásfoglalásának áttekintésére vállalkozom.

² 600/1945. M.E. sz. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról. *Magyar Közlöny*, 1945. 10. szám.

ben a hetekben kellett megoldani az ismét hazátlanná vált bukovinai székelyek és a szomszéd országokból nagy számban érkező más magyar menekültek elhelyezését is. Így a különböző célok összekapcsolódtak, és egymás függvényévé váltak. A kormány és a pártok kollektív büntetést elhárító nyilatkozatai ellenére a földreformról szóló rendelet – s ezért megítélésem szerint különös jelentőséggel bír – annak a jogalkotási folyamatnak az első állomása, amelynek során a hazai német lakosság széles rétegeinek vagyoni, jogi, kulturális korlátozása különvált a személyes felelősség kérdésétől. Azaz: a jogi értelemben vett bűnösség megállapítása nem volt többé kritériuma az egyént érintő korlátozó-soknak.

A szomszéd országokból érkező menekültek ügyeinek intézésére és ellenőrzésére egy szerv létrehozásáról – Erdei Ferenc belügyminiszter javaslatára – áprilisban kétszer is tárgyalt a kormány. A Népgondozó Hivatal felállításával kapcsolatos tervet a pártok május 2-án közös értekezleten vitatták meg. Erdei Ferenc a Nemzeti Paraszt Párt (NPP) május 3-i intéző bizottsági ülésén jelentette be, hogy a pártok megegyeztek egy, a menekültügyeket ellenőrző szerv felállításáról, amelynek vezetőjéül egyhangúlag Antall Józsefet fogadták el. Erdei hangsúlyozta: ez „a szerv fogja ellátni a svábok kitelepítését is. Ennek a kitelepítésnek azonnal meg kell történnie. A háború előrehaladtával Ausztria helyzete rendeződik, és akkor esetleg az angolok nem fognak belemenni egy ilyen kitelepítésbe Ausztria területére.”³

Erdei kijelentéseivel ellentétben, az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a Népgondozó Hivatal felállításáról szóló 1945. május 4-én megjelent rendelete csak utalt a „fásiszta németek” kitelepítésére, és a „részletesebb szabályozást egy másik, később kiadandó kormányrendeletben ígérte. Feltehetően ez utóbbi körülmény készítette arra a szociáldemokrata vezetőket, hogy még a korábrinál is határozottabban foglaljanak állást abban a kérdésben, hogy számukra semmiféle svábkérdés nem létezik.”⁴

A német nemzetiségű lakosság kitelepítését – az ellentmondó, de alapvetően elutasító, tagadó nyilatkozatok ellenére – a szociáldemokrata párt kivételével 1945 tavaszára minden hazai politikai párt támogatta. Eltérések a kitelepítendő körének, az eljárás mikéntjének meghatározásában voltak.

A koalíciós pártok 1945. május 14-i pártközi értekezletének is a svábkérdés és a kitelepítés volt a témája. A pártközi értekezlet összehívásában vélhetően Bibó Istvánnak és Keszthelyi Nándornak volt nagy szerepe, akik Bodor György Bonyhád környéki telepí-

³ Erdei egy rohamgárda felállítását kérte a párttól, amely ennek a dolognak a gyors lebonyolítását elvégezné. Az intéző bizottság úgy határozott, hogy a szombati pártnapon ezt meg kell hirdetni, „azonnal megszervezni és meg is csinálni a dolgot anélkül, hogy előre nagy hírverést csinálnánk belőle.” – Politikátörténeti Intézet Levéltára/PIL./284.fond./f./13.csoport/cs./III. kötet/k./

⁴ Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950.*, Budapest, 1988. 83.

⁵ Bibó István ezekben a hónapokban a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának volt a vezetője.

Keszthelyi Nándor jogász, ügyvéd, aki elismert szakteknitély volt a szabadalmi, valamint a nemzetközi és polgári jogi ügyekben. Tagja volt a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Nemzeti Radikális Pártnak, majd 1939-ben részt vett a NPP megalakításában is. A háború után előbb a Belügyminisztérium munkatársa, majd a Külügyminisztérium sajtóosztályának a vezetője lett.

Bodor György kézdivásárhelyi születésű, de jogi tanulmányait már Budapesten végezte. Ő is tagja és időszakosan főtitkára is volt a Magyar Radikális Pártnak. 1945-ben a NPP egyik szervezője.

tési tevékenységének hírére Erdei Ferenc belügyminiszter elé vitték az ügyet.⁵ Bibó ekkor írta meg a kérdéshez kapcsolódó első memorandumát, amelyben – erkölcsi, politikai, és gyakorlati szempontok mentén – tekintette át a hazai német kisebbséggel szemben alkalmazott eljárási módoknak a kisebbségre, a társadalomra és az országra gyakorolt hatását. Leghatározottabban azt a képmutatást ostromozta, amely az egész kérdést körülvette. Bár a hivatalos megfogalmazás a volksbundista és fasiszta svábok kitelepítéséről beszél, ugyanakkor (*idézem Bibót*) „a sváb kérdéssel kapcsolatos sajtóagitáció és magánakciók mögött, igen sok ponton olyan erők vannak, melyeket nem a fasiszta svábság kitelepítése érdekel, hanem egészében a német kisebbség kitelepítése, és ha lehet, mindenfajta kisebbség kitelepítése. Még ez is hagyján volna, ha csak arról volna szó, hogy az egész kelet-közép-európai németiség egy szervezett akció keretében Németországba visszatelepíttessék. Itt azonban kezdik sokan hamisítatlan fasiszta stílusban az egész kérdést úgy beállítani, hogy nincs szükség másra csak gyors elhatározásra, gyors cselekvésre, mindenféle felesleges jogászkodás félretételére, jól tágítható keretfogalmakra, a tárgyilagos fórumok kikapcsolására, és lehetőleg minden felesleges szentimentalizmus és álhumanizmus mellőzésével egyedül a nemzet érdekének hatékony figyelembevételére.

...Azzal, hogy mi nekikezdünk svábjaink tömeges kitelepítésének, nemcsak jogcímet adunk mindenekelőtt a cseheknek arra, hogy ugyanezt tegyék az alájuk került magyarokkal, hanem még azonfelül azt az ürügyet is nyújtjuk számukra, hogy a magyarországi svábság kitelepítésével Magyarországon óriási helyek szabadulnak fel, amelyek nagy-szerűen képesek befogadni az utódállamok magyarságát.” – írta Bibó.

A svábok esetleges telepítésénél a következő szempontok együttes figyelembevételét javasolta: Az, hogy valaki a népszámlálásnál magát német nemzetiségűnek vallotta, semmiféle jogkövetkezéssel ne járhasson. Annál kevésbé, mert az akkori magyar kormányok nemcsak bátorították, de egyenesen föl is szólították a svábság vezetőit erre, a Volksbundnak pedig szabad kezet adtak mindenféle agitációhoz, ráhatáshoz. De – Bibó szerint – egyébként se lehet a deportálás egy olyan „egyszerű közigazgatási nyilatkozatnak a következménye, amelyeknek szabadon való megtétele a demokrácia alapvető vívmányai közé tartozik.” Ebből következően a különböző jogkorlátozásoknak – földbirtok-elvétel, telepítés – a Volksbundon, mint elválasztó kritériumon nem szabad túl menni. Az ezzel összefüggő vagyoni korlátozások az ingóságokat semmiképp, a házat pedig legfeljebb kényszerű házcseré formájában érinthetné. Mert – mint Bibó írta – „az ingóságok elvételét másnak, mint egész egyszerűen rablásnak, nem lehet minősíteni”, ezért „ha a svábokra nem vagyunk tekintettel, akkor legyünk tekintettel magunkra, és ne felejtjük el azt, hogy a rablott holmival való élés olyan demoralizálást jelent, ami súlyosabb veszteség, mint a rablott holmi gazdasági értéke.”⁶

A pártközi értekezleten Erdei elnökölt, aki egészen eltérő véleményt fogalmazott meg, s a jegyzőkönyv tanúsága szerint sem ő, sem pedig a többi párt képviselője nem osztotta a bibói aggályokat. Erdei bevezetőjében azt hangsúlyozta, hogy a svábkérdés átfogó rendezését igazából az tette akuttá, hogy „a határokon magyar népesség került át, akiket el kell helyezni, és az ország túlnépesült agrár vidékeiről a földhöz juttatandó agrár szegény

⁶ Bibó Istvánnak a svábkérdéssel kapcsolatban írott memorandumait, valamint a pártközi értekezlet jegyzőkönyvét közzétük a Bács-Kiskun Megyei Levéltár 1992-es évkönyvében. – Tóth Ágnes: Bibó István memorandumai a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban. In: *Bács-Kiskun megye múltjából*. 11., Kecskemét, 1992. 330–383.

népet földhöz kell juttatni és letelepíteni”, valamint „a fasiszta németek kitelepítése, mint politikai követelmény általánossá és sürgetővé lett a magyar közvéleményben.” Ismertette a kormány által eddig tett intézkedéseket, amelyek közül az összeköltöztetésre, illetve a községek kiürítésére tett belügyminiszteri utasításokat, valamint a Népgondozó Hivatal szervezésére tett erőfeszítéseket említette. Kiemelte, hogy a NH máris kész a lebonyolítás megkezdésére, erre technikailag is felkészült, csupán az eljárás alapelveinek tisztázására vár. A kérdés megoldásával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy sikeres és gyors megoldás csak a svábok kitelepítése lehetne, de ezt a külpolitikai körülményeink – a szomszéd államokban élő magyarság helyzete, a SZEB magatartása –, s a technikai nehézségek, („hová és hogyan bonyolíthatnánk ezt le”) nem teszik lehetőséggé. Ezzel szemben tehát egy „bizonyos mértékben leplezett és részleges” megoldás előtérbe helyezését javasolta. Amely valójában azt jelentené, hogy a kitelepítést jogilag a volksbundistákra, az SS kötelékébe belépettekre, a nevüket visszánémetesítőkre és a nemzetellenes cselekményekben résztvevőkre terjesztenék ki, de a végrehajtást úgy kellene megoldani, hogy „a németiség legnagyobb része mégis kitelepíthető legyen”. A javaslat lényege, hogy a földreformmal összefüggő telepítésekkel együtt kellene a svábok kimozdítását, széttelepítését, egy részének internálótáborban való elhelyezését biztosítani, kitelepítésükre pedig majd később kellene lehetőséget találni.

Gyöngyösi János külügyminiszter, aki közvetlenül Erdei után kért szót, az úgy nemzetközi vonatkozásaira hívta fel a figyelmet. Hangsúlyozta, hogy a nagyhatalmak részéről még nincs egységes állásfoglalás a tekintetben, hogy a német kisebbségek ügyét külön veszik-e a kisebbségek ügyétől, és ez mennyire tekinthető az adott országok belügyének. Az egyértelmű nagyhatalmi állásfoglalás „kivárást” mind a szlovákiai magyarság helyzete, mind pedig a magyar kormány felelősségének szempontjából kívánatosnak tartotta. Mert „... az természetes – hangoztatta Gyöngyösi külügyminiszter –, hogy ha egyezik a szövetséges nagyhatalmakkal a mi intézkedésünk, az bennünket a felelősség alól nagymértékben mentesít.”

A jelenlévők⁷ gyakorlatilag az Erdei által tett javaslatokat tekintették át. Az egész vitára a kettőség és képmutatás volt jellemző. A pártok képviselői – az SZDP kivételével – megegyeztek a kitelepítés tényében és tulajdonképpen abban is, hogy ezt lehetőleg úgy kell megvalósítani, hogy a németiség minél szélesebb körét érintse. A nagyhatalmi állásfoglalás bizonytalanságait, kész helyzetek előidézésével – pl. a svábok tömeges internálásával, táborokba telepítésével – kívánták befolyásolni. A kitelepítendőik körének megállapítása során az igazolási eljárások megkezdését az SZDP javaslatára fogadták el. Ugyanakkor politikai vakságra vall, hogy a csehszlovákiai magyarok és a hazai németek kitelepítésének összekapcsolását egyszerűen lehetetlennek tartották. Gyöngyösi információi szerint a nagyhatalmak a kisebbségi kérdést belügynek kívánják tekinteni, és a németekre – mint háborús bűnösökre vonatkozóan – külön eljárást engedélyeznek. Tulajdonképpen az egész terv nemzetközi vonatkozásait a Szovjetunióval és a Vorosilovval

⁷ Erdei Ferenc, Kovács Imre, Veres Péter – Nemzeti Parasztpárt (NPP), Rákosi Mátyás – Magyar Kommunista Párt (MKP), Szakasits Árpád, Zentai Vilmos – Szociáldemokrata Párt (SZDP), Gyöngyösi János – Független Kisgazdapárt (FKGP), gr. Teleki Géza (pártunkívüli).

⁸ Bibó, Huszár Tibornak adott interjújában a következőképpen értékelte az értekezletet: „...leszögezték, hogy esetleges sváb kitelepítések és a csehszlovákiai magyarok kite-

folytatott tárgyalásokra alapozták. Mert mint Gyöngyösi mondta: „Ezeket az intenciókat ma csak a Szovjetunió kormánya részéről sikerült lerögzíteni.”⁸ A tárgyalás végén rögzítették azt is, hogy „itt nem a magyarországi svábság elintézéséről van szó, hanem a magyarországi hitleristáknak a felelősségre vonásáról”, ezért a volt SS-tagok és a német állampolgárságot szerettek kitelepítését kell kezdeményezni a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál.⁹

A magyar kormány a pártközi értekezlet határozata értelmében május 26-án szóbeli jegyzékben kérte a Szovjetunió kormányát, hogy járuljon hozzá 200-250 ezer fasiszta németnek Magyarországról Németország olyan területeire való telepítéséhez, amely szovjet megszállás alatt van.

Ezek után a belpolitikai egyeztető viták és diplomáciai lépések után 1945. július 1-jén jelent meg a kormány 3820/1945. M. E. sz. rendelete, amely a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről és a hazai németek múltbeli politikai magatartásának felülvizsgálatáról intézkedett. A bizottság a rendelkezések értelmében, az eljárás alá vont személyt négy kategóriába sorolhatta, aszerint, hogy Volksbund-vezetőnek, -tagnak, -támogatónak vagy kívülállónak minősítette. Az eljárás minden 16. életévét betöltött személyre kiterjedt, nemre és foglalkozásra való tekintet nélkül. A különböző minősítések különböző szankciókat vontak maguk után.

A törvény értelmében a Volksbund-vezetőnek minősített személyek vagyonaát a földreform-rendelet értelmében teljes egészében el kellett kobozni, és internálásukról lehetett intézkedni. Minden ingó és ingatlan vagyonukat is zár alá vették, az élelmiszer és gazdasági felszerelések kivételével, amit a Népgondozó Hivatalnak kellett rendelkezésére bocsátaniuk. Súlyos rendszabályokat alkalmaztak a Volksbund-tagokkal szemben is, akik

leptése között semmiféle organikus összefüggés nincs. Ez elég számár megállapítás volt,

hisz ténykérdés volt, s már jelek voltak arra, hogy a csehszlovákok erre hivatkoznak. De egyben úgy is határoztak, hogy a kérdést a legegyszerűbb a potsdami értekezlet elé terjeszteni, megkérdezni, van-e szándékuk német kitelepítést elrendelni Magyarországon is. A potsdami értekezletnek, gondolom minden eszébe jutott, csak az nem, hogy Magyarországon ilyet elrendeljen, hiszen nem rendelt el Romániában, Jugoszláviában sem. Ezzel azonban a magyarországi svábok ügyéből akta lett, s ha már felelni kellett a magyarok kérdésére, a legegyszerűbb az volt, hogy a lengyel és a cseh kitelepítésre vonatkozó határozatok mellé hozzacsapják a magyarországi németek kitelepítését is.” Bár Gyöngyösi János beszámolójából is az derül ki, hogy a magyar kormány tett ilyen irányú diplomáciai lépéseket, ezzel együtt sem valószínű, hogy a mi kérdésünkre került e lehetőség a potsdami határozatok közé. A magyar diplomáciai lépéseknél jóval nagyobb súllyal eshetett latba a csehszlovák diplomáciának a szlovákiai magyarok kitelepítésére vonatkozó követelése. Így a csehszlovák kormánynak érdekében állt, hogy a szövetséges nagyhatalmak határozzanak a magyarországi németek kitelepítéséről is. – Tóth, 1992. 330–383.

⁹ Erdei a kormány május 18-i ülésén számolt be a pártközi értekezleten történekről. A Nemzeti Paraszt Párt május 15-i intéző bizottsági ülésén ugyancsak ő tájékoztatta a párt vezetőit a történekről. Összefoglalójában azt hangsúlyozta, hogy egyelőre nem lehet tovább menni az SS-ek és háborús bűnösök kitelepítésének felvetésénél. A volksbundisták kitelepítését az Ellenőrző Bizottságnál el kell érni, addig is földjeiket el kell venni, s számukra munkatáborokat kell felállítani. „Egyelőre – mint mondta – messzebb nem lehet

vagyonjogilag azonos elbírálás alá estek a vezetőkkel, de ezenkívül munkaszolgálatra, illetve másokkal történő összeköltözésre is kötelezhetőek voltak. Azok, akikről azt állapította meg a bizottság, hogy ugyan egyik kategóriába sem sorolhatók be, de „nemzethűségükről és demokratikus érzelmükről” sem tettek tanúságot, azok is kötelezhetőek arra, hogy az el- vagy összeköltöztetetteket házaikba befogadják.

Bár a törvény kimondta, hogy a „bizottság a helyi körülmények figyelembevételével, a vizsgálat alá vont személy egész magatartásának, egyéni helyzetének és az összes rendelkezésre álló adatoknak tüzetes és lelkiismeretes mérlegelése alapján” hozza meg ítéleteit – ezt azonban sem betartani, sem betartatni nem lehetett. A rendelet pozitívuma, hogy megpróbálta árnyaltan, jogi keretek közé szorítva megítélni a németek háború alatti magatartását.

Gyökeresen új helyzet alakult ki 1945. augusztus 2-át, a potsdami határozatok nyilvánosságra kerülését követően. A pártok májusban kialakított törekény konszenzusa szerte-foszlani látszott. A NPP a megváltozott nemzetközi körülmények hatására, a hatályos törvények alapján ugyan, de radikálisabb megoldást követelt a svábokkal szemben. Hasonló álláspontot képviselt a kommunista párt is. Az SZDP továbbra is hangsúlyozta az átgondolt döntések szükségességét, míg a kisgazdapárt korábbi „aktivitásával ellentétben – már inkább fékezte a probléma bármifajta megoldását.”¹⁰

A potsdami határozatoknak a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosság vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozó sorait mind a megjelenésüket követően, mind pedig az elmúlt évtizedekben sokan és sokféleképpen értelmezték.¹¹ Anélkül, hogy most e döntés minden vonatkozására kitérnék, a potsdami határozatok politikai, diplomáciai háttéréről összefoglalóan annyit mindenképp leszögezhető, hogy a korábbiakhoz képest új elemként merült fel a magyarországi németek kitelepítésének lehetősége. Hogy ez inkább a csehszlovák s szovjet kormány törekvésének vagy a magyar kormány által megfogalmazott kérésnek az eredménye-e, már nem annyira egyértelmű.¹² Tény viszont, hogy a három nagyhatalom elutasította a csehszlovák diplomáciának évek óta tartó azon törekvését, hogy elérje a szlovákiai magyaroknak a németekével azonos megítélését és mindkét népcsoport kiűzésének lehetővé tételét. Az 1945-ös esztendő elejétől megnyilvánuló amerikai megkötésekből, akárcsak a potsdami határozatok vonatkozó részéből „félreérthetetlenül kiviláglott az is,

¹⁰ Balogh, 1988. 88.

¹¹ Nyilvánosságra hozatala után az érintett országok kormányai nagyarányú telepítési terveik legalizálását, illetve azok előírását olvasták ki belőle. A telepítések végrehajtása után pedig saját felelősségük kisebbitését vagy éppen a teljes felelősség áthárítását igyekeztek elérni a nagyhatalmi állásfoglalás ezen részének gyakori idézésével. Megint más és a kérdéssel főleg történeti szempontból foglalkozók olvasata szerint az idézett cikkely csupán lehetőséget és semmiképpen se előírást vagy kényszert jelentett az érintett országok számára. – Balogh, 1988. 88.

¹² A külügyminiszterek albizottságot hozta létre a telepítések megvitatására. „Cavendish Canon, G. Harrison, A. A. Soboljev és V. S. Semenov vitáinak csak az eredményét ismerjük: ... Cavendish Canon, a State Department szakértője megpróbálta ugyan felhívni Truman elnök figyelmét arra, hogy a magyarországi németek kitelepítési igényének váratlan felvetését ne fogadja el, de fellépése eredménytelen maradt.” – Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947*. Budapest, 1994. 36.

hogy a nyugati szövetségesek nem kötelező határozatként írták elő a kitelepítést, hanem ellenkezőleg: a lengyel és csehszlovák kormány által végrehajtott egyoldalú kiutasításokat, a német lakosság kiűzését próbálták „szervezett és humanus” áttelepítéssé alakítani és a megszálló hatóságokra nehezedő terheket csökkenteni, vagyis mérsékelni a zónákba befogadandó németek számát.”¹³

A SZEB helyettes vezetője Szviridov altábornagy egy héttel a potsdami értekezlet után továbbította Dálnoki Miklós Bélának, az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnökének azt a moszkvai utasítást, amely 400–450 ezer német kitelepítésére szólította föl a kormányt. A miniszterelnök a megkeresésről augusztus 10-én értesítette a koalíciós pártokat, augusztus 13-ára pedig rendkívüli és kibővített minisztertanácsot hívott össze. Szviridov 3–4 napon belül kért egy tervezetet, amelynek tartalmaznia kellett, hogy mely területekről, hány személy kitelepítése lehetséges, hogyan oldható meg koncentrálsuk, és ehhez hány tábor felállítása szükséges. „Az altábornagy úr – hangsúlyozta Miklós Béla – ...kívánatosnak tartja a magyar közvélemény alapos előkészítését a kitelepítéssel kapcsolatban, nehogy félre értsék, vagy elégedetlenség keletkezzék a lakosság körében. ...Kifejezte továbbá, hogy magától értetődően a kormány saját hatáskörében dönti el, a sváb lakosság közül kiket tekint kitelepítendőnek. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság segítségére lesz a magyar kormánynak a felmerülő esetleges nehézségekkel kapcsolatban, mert az a felfogása, hogy a telepítés az egész magyar nemzet érdekében áll és a magyar demokrácia fejlődésének ügyét segíti elő.”¹⁴ A belügyminisztérium álláspontját a kérdéssel kapcsolatban Kiss Roland államtitkár ismertette. Az előterjesztés az eddigi nemzethűségi igazolások eredményeként megállapította, hogy október 1-jére a „hazai német nemzetiségű népcsoportok” felszámolása befejeződik. Számszerint mintegy „100 000 személy kerülne így internálásra, ugyanennyi munkaszolgálatra és kb. 50 000 főre becsülhető az áttelepítésre kerülők csoportja.” A 200 000 politikailag megbélyegzett német nemzetiségű lakost is előkészítik a kitelepítésre.¹⁵ Erdei értékelése szerint a magyar kormány ezen eljárása méltányos, politikailag korrekt, ugyanakkor túl hosszadalmas. A potsdami határozatok azonban lehetőséget adnak számunkra, „hogy Magyarország teljesebben és gyorsabban megszabaduljon attól a nemzetiségtől, amelynek nagy része van abban, hogy az ország mai állapotába jutott.”¹⁶ A Szviridov által közölt létszám gya-

¹³ Fülöp, 1994. 36. – Gerhard Seewann: Kitelepítések a második világháború alatt és után, brit források tükrében. In: *Barátság*, 1996. 3. sz. 1357–1362.

¹⁴ Az 1941. évi népszámláláskor 477 966 személy német anyanyelvűnek, 303 527 fő német nemzetiségűnek is vallotta magát. A jegyzékben megadott létszám a német anyanyelvűek számán alapult. Szviridov megjegyezte azt is, „hogy annak idején a magyar hatóságok nem segítettek az orosz hatóságokat a németek kitelepítésben.” -Magyar Országos Levéltár (MOL.). Jelenkori Gyűjteménye (J. GY.). Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1945. augusztus 13.

¹⁵ Az igazolási eljárások következtében – a jogorvoslat, a mentesítések terén – mind a társadalom, mind a pártok, mind a közigazgatási alkalmazottak aktivizálódtak, „veszélyeztetve” ezzel az eljárás sikerét. Éppen ezért a belügyminiszter kormánybiztosokat nevezett ki az érintett területekre, aki a befolyása alatt álló területen a közigazgatási és rendőrségi alkalmazottakat leválthatta. – Tóth, 1992. 372.

¹⁶ Tóth, 1992. 372.

¹⁷ Erdei a németellenes magyar nemzeti mozgalomban, a baloldali politikai mozgalomban tevékenyen résztvevőket, a kimagasló szellemi vagy gazdasági teljesítményt nyújtókat és a német népi törekvésekkel szemben bizonyíthatóan szembenállókat javasolta kivételezésre.

korlatilag az 1941. évi népszámlálás során magukat német anyanyelvűnek vallók teljes körét jelentette, ezért Erdei is indokoltnak tartott bizonyos kivételezési lehetőséget.¹⁷ Az előterjesztő a „német anyanyelvűek alapulvételével és a kivételek leszámításával, valamint a nem magyar állampolgárságú német nemzetiségűek hozzáadásával, kb. 400 000 német nemzetiségű személy” kitelepítésével számolt.

Gyöngyösi János külügyminiszter hozzászólásában – az előterjesztéssel szemben – arra figyelmeztetett, hogy a hazai németiség nemzetiségi hovatartozás szerinti megbüntetése, valamint a kollektív büntetés elfogadása a faji alapon álló hitlerizmus elveivel egyezne, s precedenst teremthetne a szomszéd államokban lakó magyar kisebbségekkel szemben. Hangsúlyozta továbbá, hogy az 1941-es népszámlálás adatai semmiféleképpen nem vehetők alapul, hiszen a magukat német anyanyelvűnek vallók között számos zsidó volt, míg a német anyanyelvű, de magyar nemzetiséget vállalók az akkori viszonyok között komoly kockázatot vállaltak, így a népszámláláson tanúsított magatartásuk a magyarság melletti kiállásnak értékelhető.¹⁸

A kormány kommunista miniszterei és a párt részéről jelen lévő Rákosi Mátyás, valamint a Nemzeti Parasztpárt képviselője, Kovács Imre a teljes kitelepítést, míg a vita többi résztvevője más-más okokból, de a létszám csökkentését szorgalmazta. Végül a minisztertanács a hazai német nemzetiség kitelepítésének szükségessége mellett voksolt, mégpedig „a magyarság akaratából.”¹⁹ Az ily módon kitelepíthetők – mintegy 303 ezer német nemzetiségű – még mindig nem érte el a Moszkva által megállapítottat. Ezt Erdei a nemzetiség fogalmának újraértelmezésével oldotta fel, eszerint „a községekben az a lakosság telepítendő ki, amely német nemzetiségűnek, városban pedig, amely német anyanyelvűnek tartja magát”.²⁰

Ezt követően augusztus 18-án Erdei külügyminiszter, Farkas Mihály belügyi államtitkár, valamint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság képviselője Szviridov altábornagy és Beljanov vezérőrnagy megbeszélésein is szóba került a svábok kitelepítésének ügye. Szviridov nehezményezte, hogy a magyar kormány jegyzéke úgy tünteti föl, mintha a kitelepítésekre a szovjet kormány kérésére kerülne sor. Holott – hangsúlyozta az altábornagy – a „svábok kitelepítése magyar ügy, és hogy hogyan és mennyiben hajtják végre, szintén Magyarország javát vagy kárát szolgálja. Szviridov a németek teljes kitelepítése mellett foglalt állást. Mint mondta: „Ennél a kérdésnél nem szabad könyörület ismerni! Acélspróvel kell kisépni őket!” Erdei kiemelte, hogy mindez megegyezik a magyar kormány álláspontjával, ugyanakkor hevesen bírálta a szociáldemokraták és a kiscgazdák egyéni elbíráláson alapuló törekvéseit.²¹

A Németországi Szövetséges Tanács november 20-i ülésén bizonyos területeken a potsdami határozatokat pontosította, értelmezte. Ennek ellenére nem tartalmazott határo-

¹⁸ MOL. J. Gy. Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai II.–28.

¹⁹ A minisztertanács határozatáról jegyzékben értesítették a Szovjetuniót, amelyben leszögezték, hogy „a szovjet kormány kérésére a magyar kormány végrehajtja a németek kitelepítését”. A jegyzék megfogalmazása – bár számadatot nem tartalmaz – a kollektivitás elfogadására utal. – MOL. J. Gy. Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai II.–28.

²⁰ Bibó István a moszkvai utasítás és a minisztertanács határozatának ismeretében 1945. augusztus 18-án újabb feljegyzésben foglalkozott a német lakosság kitelepítésével. A korábbiak fenntartása mellett különösen aggályosnak ítélte a kitelepítendő fix és rendkívül nagy számát, a tervezett gyorsaságát, valamint a telepítés helyének eldöntetlenségét.

zott állásfoglalást a németek kollektív felelősségre vonásával kapcsolatban. Vorosilov marsall november 30-án küldte meg a magyar miniszterelnöknek a Tanács által elfogadott elvi tervezetet. Ennek értelmében Magyarországról 50 000 német nemzetiségű személy kitelepítése hajtható végre.²²

A magyar kormány december 22-i ülésének napirendjén a kitelepítések konkrét előkészületei, valamint az azt szabályozó rendeletek szerepeltek.²³

A belügyminiszter expozéjában a svábok kitelepítésének végrehajtását a magyarság történelmi feladatának és egy nemzetközi szerződés kötelezettségének nevezte. A tervzet szerint teljes vagyonekbozás mellett Magyarországról a német anyanyelvűek és a német nemzetiségűek is kitelepítendőek. Némi kivételzésre a vegyes házasságban élők és az ellenállási mozgalomban aktívan résztvevők számíthattak.

A rendelet-tervezet ismertetését követően heves vita bontakozott ki annak jogi, erkölcsi, gyakorlati következményeiről. Többen a tárgyalás elhalasztását kérték a megfelelő információk hiányára hivatkozva. A vitáról készült jegyzőkönyv tanúsága szerint éles ellentétek, szemléletbeli különbségek voltak a résztvevők között.

Gyöngyösi János külügyminiszter ismét hevesen támada a kollektivitáson alapuló telepítési tervezetet. Hangsúlyozta, Magyarország nemzetközi megítélése szempontjából rendkívül káros lenne egy ilyen rendelet elfogadása. Annál is inkább, mert az összeegyeztethetetlen egy demokratikus ország törvénykezésével. Gyöngyösi elismerte, hogy a magyar kormány maga kérte a kitelepítés lehetőségét, de az csak a svábság magyarelenes rétegére vonatkozott. Rámutatott arra is, hogy – értelmezése szerint – nincs egyértelmű utasítása a magyar kormánynak a németek kitelepítésére. Figyelembe veendőnek tartotta, hogy az Amerikai Egyesült Államok eddigi megnyilatkozásaiban kifejezetten elzárkózott a németek kollektív felelősségrevonása elől. Ezért a Szövetséges Ellenőrző Bizottság írásos és konkrét – a kitelepítendőek körének meghatározásával – utasítását a telepítés elhatározásához elengedhetetlennek tartotta.

A vitában tulajdonképpen két álláspont ütközött. A párton kívüli, a szociáldemokrata és a kisgazda miniszterek továbbra is csak lehetőségként értelmezték a nagyhatalmi állásfoglalást és nem utasításként. A kitelepítés tényét magát elfogadták, de a kitelepítendőek körét mindenképpen egyéni felelősségrevonás keretében kívánták meghatározni.

²² MOL J. Gy. Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai II–28. – Balogh, *Magyarország külpolitikája*, 91.–Fehér István, *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*, 1988. 76. – A magyar külügyminisztérium december első napján a Szovjetunióhoz küldött jegyzékében ismételten leszögezte, hogy Magyarországról a „főhatalmak által elfogadott elvek szerint” csak alig több mint 200 000 német nemzetiségű személy telepíthető ki. Ismételten hangsúlyozta a kollektív bűnösség elutasítását.

A SZEB 1945. december 10-i ülésén vitatta meg a svábok kitelepítésével kapcsolatos gyakorlati tennivalókat. Az amerikai képviselő elnöke, Key vezérőrnagy azokat a feltételeket ismertette, amelyeket a Berlinben lévő amerikai hatóságok támasztanak a kitelepítést végrehajtó országokkal szemben. E szerint csak az amerikai hatóságok felhatalmazása alapján, a vonat indulás-érkezés időpontjának, az utazók számának, valamint név, kor, nem, nemzetiség, lakhely feltüntetésével és csak egészséges emberek telepítése kezdődhet el. Szállításkor a megállapodás az építési, szállítási, közhasznú munkások és családjaik előnyben részesítését kérte. – MOL. J. Gy. – Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya iratai II.–28. – Balogh, 1988. 91–92.

²³ A vitát a jegyzőkönyv alapján foglaltam össze. Minden egyes idézetet külön nem jelzettem. – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1945. december 22.

Ehhez kapcsolódóan elfogadhatatlannak tartották a rendelet azon paragrafusát, amely a kivételezetek számát előre rögzíti, és azt 10%-ban adja meg. Osztották a külügyminiszter külpolitikai aggodalmait, ezért írásos és egyértelmű SZEB-utasítás mellett voksoltak. Ezt a kormány saját morális védelme miatt is szükségesnek tartották. A kollektív kitelepítést elfogadók a külpolitikai veszélyek hangoztatását eltűzöttnek, a nagyhatalmi állásfoglalást határozott utasításként értelmezték. Rákosi Máttyás a következőkkel értelt: „A németek kitelepítését nem mi találtuk ki. Ennél fogva mi most azon az úton vagyunk, hogy a demokratikus nagyhatalmak és a demokratikus közvélemény határozatát elutasítsuk, óriási tapasztalatlanságot mutatva külpolitikai vonalon, ha a magyarság megtagadná a német nép kollektív felelősségrevonását. ... A határozatot úgy kell végrehajtani, ahogy az a magyar nép érdekeit legjobban szolgálja”.

A vitában a külpolitikai vonatkozások kerültek előtérbe, de Antall József újjáépítési miniszter azt is hangsúlyozta, hogy „nemzetpolitikai szempontból nem kétséges, hogy Magyarországnak érdeke, hogy minél nagyobb számban hagyják el a németek az országot. Soha nem lesz ilyen alkalom, hogy megszabaduljunk a németektől. ... Ma még egy csomó igényjogosultnak nem tudunk földet adni” – fűzte hozzá.

A minisztertanács végül név szerinti szavazással és túlnyomó többséggel elfogadta a kollektív bűnösség elvén alapuló rendeletet.²⁴

A hazai németiség jogkorlátozását, jogfosztását, az egyes törvények kapcsán kibontakozott politikai vitákat nyomon követve megállapítható, a pártok és a kormány döntéseit azok a politikai törekvések és külpolitikai kényszerek – földosztás kapcsán a belső telepítések, bukovinai székelyek, szlovákiai magyarok letelepítése – motívták, amelyeket a jogfosztásuk, kitelepítésük révén el akartak érni. Így az állampolgári jogok – úm.: egyesülési, gyülekezési, választói – korlátozásánál sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak a vagyoni korlátozások.

Kétségtelen, hogy a kormány cselekvési szabadságát, szuverenitását és döntéseit a SZEB jelenléte, illetve jogköre erőteljesen befolyásolta. Ugyanakkor a törvényelőkészítő viták azt is tükrözik, hogy a magyar politikai erők jelentős hányada a kitelepítést nemcsak elfogadta, de szorgalmazta is. Ezért kezdeményezte májusi jegyzékében a magyar kormány maga a kitelepítéseket. A kitelepítendő körét pedig igyekezett mindig oly módon meghatározni, hogy a keret a „körülmények” szerint alakítható legyen. Kifelé – elsősorban a szomszédos országokban élő magyarság miatt – a kollektív bűnösség elvének határozott és egyértelmű elutasítását képviselte, mert nem akart precedenst teremteni. Ugyanakkor a belpolitikában folyamatosan napirenden tartotta, és lebegtette ezt a problémát.

A magyar kormányt felelősség terheli azért, mert saját hatáskörében sem járt el egyértelműen a hazai német kisebbséggel szemben. A tényleges lépések és a verbális, deklaratív politikázás között jelentős különbségek mutatkoztak. Nem tette nyilvánvalóvá sem a magyar társadalom, sem a nemzetközi közvélemény számára, hogy mi az, amit saját elhatározásából, és mi az, amit a SZEB nyomására tesz. Ezáltal lemondott felelősségének egyértelmű meghatározásáról, amit pedig saját erkölcsi védelme és a szomszéd országok magyarságának helyzete is megkívánt volna.

A magyarországi német kisebbségnek a második világháborút követő kollektív felelősségrevonása mind annak nemzetközi hátterét, mind az ország meghatározottságait, belpolitikai viszonyait figyelembe véve egy bonyolult folyamat végeredménye. E folyamat alakulásában minden félnek megvan a maga felelőssége, s ezek nem csökkentik, nem csökkenthetik a másikat.

²⁴ Szakács Árpád és Rónai Sándor szociáldemokrata miniszterek nem vettek részt az ülésen. – PIL. 283.f. 12. cs. 7. ö. e.